MEMORIALUL DE CĂLĂTORIE ÎN PERIOADA PAŞOPTISTĂ – PRACTICĂ CULTURALĂ, LITERARĂ ŞI SURSĂ DE MĂRCI IDENTITARE

Simona ANTOFI
Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi

***Résumé**: La formule littéraire du mémorial de voyage offre, du point de vue de la démarche comparatiste, beaucoup de possibilités d'analyse, autant de la perspective de l'imagologie – ce qui veut dire exploiter l'image de l'Autre dans la conscience des écrivains représentatifs d'une époque, et la dimension de spéculum du profile de l'Autre par rapport à l'individu récepteur – que de la perspective strictement littéraire. En tant qu'expérience existentielle et modalité d'interpréter le monde et l'histoire, le voyage littéraire connaît un développement progressif surtout pendant l'époque de la révolution de 1848. Ayant une poétique spécifique, une rhétorique spéciale et des modèles particuliers, le voyage littéraire donne, en même temps, une image textuelle de son auteur.*
***Mots-clés** : mémorial de voyage, imagologie, voyage*

Înţeleasă drept una dintre cele mai fertile şi mai complexe experienţe umane, pe linia raportului imagologic cu Celălalt, călătoria ca practică culturală se oferă deschis unei abordări istorice, antropologice, estetice, funcţionând atât ca şansă de a experimenta direct, nemediat, necunoscutul, cât şi de a corela rezultatele, câştigul spiritual astfel obţinut, cu un tip de scriitură specifică. Articulându-se în virtutea unei "paradigme conceptuale", "cuprinzând ideea sinelui şi a celuilalt, identitatea şi alteritatea, îndepărtarea şi proximitatea, centrul şi periferia, firescul şi anormalul"[1], călătoria pune în relaţie, axiologic, pe baza procesului constant de schimb, de acomodare la nou şi de interpretare a lumii, Occidentul şi Orientul, "noul şi vechiul, civilizaţia şi barbaria"[2]. Călătorind, experimentatorul intelectual deţine poziţia privilegiată a celui care, indiferent de motivul sau de scopurile voiajului său, depăşeşte barierele spaţio-temporale, acceptă caracterul relativ al propriului sistem de valori, admite (re)definirea, prin multiplă relaţionare şicomparare, a propriei culturi, precum şi statutul de străin. Altfel spus, "a te juca subtil cu timpul şi cu spaţiul" "înseamnă să accepţi distanţarea de grulul de apartenenţă, să te feschizi spre nou, în sfârşit, să-ţi confrunţi moravurile şi opiniile cu ale «străinilor»"[3]. Iar dacă se poate admite că noţiunea complexă de exotism este relativă şi reciprocă, atunci scriitura voiajului lui Alecsandri în Africa, de care urmează să ne ocupăm mai pe larg, în studiul de faţă, exemplificând astfel atât dimensiunile multiple ale unei experienţe de călătorie româneşti, precum precum şi îmbogăţirea culturală a unei ţări şi a unei literaturi, dovedeşte corectitudinea afirmaţiei lui Victor Segalen, din **Essai sur l'exotisme**: exotismul nu este „acea stare caleidoscopică a turistului şi a spectatorului mediocru, ci reacţia de şoc, vie şi curioasă, a unei individualităţi puternice împotiva unei obiectivităţi pe a cărei distanţă o percepe şi o degustă"[4].

Între „aici" şi „acolo", în termenii lui Liviu Papadima, ca deictice spaţiale esenţiale în analiza practicii literare şi culturale a călătoriei, călătoria romantică se distanţează, prin puternica impregnare subiectivă a discursului, prin libertăţile formale mari ale scriiturii, prin fragmentarea universului în fărâme ce se oferă percpţiei sau, la fel de bine, în fărâme ale

BDD-A5430 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:20 UTC)

individualităţii proprii a observatorului care-şi reconstituie itinerariul concret şi spiritual activând dimensiunea speculară a imaginii Celuilalt, de celelalte forme literare şi culturale ale călătoriei, în special de călătoria iluministă. Pătrunzând în spaţiul şi în timpul Celuilalt, cu propria sa spaţio-temporalitate, scriitorul-călător se auto-investeşte cu atributele unei chei de interpretare a lumii şi a sinelui. ”Lectura” necunoscutului se face prin reorganizarea spaţiului şi a timpului Celuilalt în virtutea unei serii de opoziţii care girează, în fond, discursul literar asociat călătoriei: nord *versus* sud, oraş *versus* sat, îndepărtat *versus* familiar, sălbăticie*versus* civilizaţie, barbarie *versus* cultură [5]. Înţelese ca prime repere ale raportului – şi ale opoziţiei – Eu *versus* Celălalt, adeseori aceste cupluri opoziţionale regizează un „desen din covor”, un profil subiectiv prin excelenţă, acela al călătorului-scriitor cafe crede că-şi exprimă forţa de captare a necunoscutului în cunoscut şi în familiar „Desenul” spaţio – temporal trădează, astfel, izomorfic, „desenul” lăuntric al călătorului, al modelelor sale mentale, al culturii şi al stereotipurilor culturale cărora le poate fi prizonier, al prejudecăţilor şi al sistemului de valori pe care acesta le posedă. Putinţa şi deprinderea generalizării nu le lipseşte, totuşi, romanticilor, însă nici acestea nu exclud şi nu ascund formele de manifestare ale subiectivităţii.

În **Souvenirs, impressions, pensées et paysages pendant un voyage en Orient. Notes d’un Voyageur,** Alphonse de Lamartine notează: „Studiile pe care le-am realizat asupra religiilor, istoriei şi moravurilor, tradiţiilor şi faptelor umanităţii nu sunt pierdute pentru mine. Aceste studii, care lărgesc orizontul atât de strâns al gândirii, care aduc în faţa raţiunii marile probleme religioase şi istorice, care forţează omul să privească în urmă, să-şi scruteze convingerile şi să formuleze altele noi; această mare şi intimă educaţie a gândirii prin gândire, prin locuri, prin fapte, prin comparaţii ale vremurilor cu alte vremuri, ale credinţelor cu alte credinţe, nimic din toate acestea nu se pierde pentru călător (…)”[6]. Faptul este de natură să semnaleze deschiderea imaginii literare şi culturale spre studiul întreprins cu instrumentarul antropologiei culturale, dar şi al poeticii. În ceea ce ne priveşte, vom încerca să armonizăm ambele modalităţi de abordare a călătoriei literare , cu o uşoară favorizare a celei de a doua.

Curiozitatea de acest tip, precum şi deprinderea discret antropologică însoţesc jurnalul de călătorie şi în literature română iar, pentru epoca paşpotistă, faptul se întâmplă în cuprinderea unei specii eteroclite, balansând între jurnal, ca “gen biographic” - cu o formulă a lui Eugen Simion – şi relatarea propiu-zisă de călătorie.Călătorul roman scriitor îşi raportează textul, cu osârdie, la realitate dar, pe măsura convenţiei ficţionale a vremii, care cere autenticitate şi sinceritate (fie şi mimate) pentru validarea estetică, se adduce şi pe sine în text, în tripla ipostază de “ producător al poveştii (...), organizatorul ei şi regizorul propriei persoane”; ca „narator, actor, experimentator şi obiect de experiment, memorialistul faptelor şi gesturilor sale, eroul propriei istorii, într-un teatru străin, pe o scenă îndepărtată, însă actualizată prin povestire”[7]. Ficţionalizându-se pe coordonatele lui „aici” şi „acum”, scriitorul călător se raportează în permanenţă la celelalte personaje ale memorialului său, actori, şi acestea, pe o scenă pe care se joacă o comedie a identităţii şi a alterităţii, a sistemului de valori al Celuilalt, de cele mai multe ori puse în criză, sau măcar ironizate, a expresiilor şi a formelor culturale diverse, de la practicile artistice la vestimentaţie, de la religie la muzică, la bucătărie şi la locuinţe etc. În termenii lui Liviu Papadima, „cumpănirea între «aici » şi «acolo » pune în evidenţă mărcile intersubiectivităţii”: „”aici” semnalează

BDD-A5430 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:20 UTC)

„ceea ce este dat ca nemijlocit accesibil", iar „acolo" numeşte „ o lume a mirării, a insolitului, a construcţiei imaginative"[8].

Dacă Thibaudet clasifica, în funcţie de stilui călătoriei literare, tipurile de călători în două categorii, cei care *văd* şi cei care *simt,* cei care înregistrează cu minuţie realitatea exterioară şi cei care se auto-descriu oriunde s-ar afla, fără îndoială că, în secolul al XIX-lea, memorialul de călătorie înregistrează, în literature română, cu precădere prima variantă. Psihologia călătoriei, amintită de Thibaudet, situarea călătorului roman în raport cu ceea ce vede şi cu sine, ca reprezentant al unei etnii şi al unei culturi, este, mai degrabă, una de descendenţă iluministă, căci el vrea *să vadă* şi apoi *să-i lumineze* pe cei de acasă [9]. De altfel, evaluând critic psihologia voiajorului român din secolul al XIX-lea, Florin Faifer o spune, şi el, limpede: „Temperament deschis şi comunicativ, ocolit de mizantropii şi angoase, românul călător nu are răgaz, cum nici predispoziţii, pentru ipohondrii şi autoanaliză. Decât, în împrejurări speciale, cum ar fi exilul. Cât priveşte explorarea interiorităţii, aceasta cere un rafinament al privirii de sine care vine cu timpul. Până la sondajul autoscopic, personajul la care ne referim, copleşit, printre atâtea imagini, de ineditul macroscopic şi de ineditul de orice soi, îşi întinde antenele în afară, unde sunt atâtea de văzut şi de tâlcuit. Funcţia critică (critică socială, de moravuri etc.) a Călătoriei se întemeiază pe o dotare realistă a spiritului"[10].

Ca tip de scriitură, memorialul de călătorie este hibrid, amestecând, adeseori fără o regulă precisă, jurnalul de călătorie propriu-zis, semnalat textual prin marcarea (aproape) zilnică a datei şi prin tipul de notaţie, cronica, descrierile şi acumulările de informaţii geografice, etnografice, sociologice, culturale, cu amintirile, cu reflecţiile morale, cu comentariile şi chiar cu unle accente lirice ale călătorului: „Balansând pe intervalul dintre textul pragmatic, referenţial şi ficţiune"[11], memorialul de călătorie are, totuşi, o poetică a sa proprie [12], care se slujeşte de instrumentarul ficţiunii – analepse, prolepse, elipse, micro – scenarii nuvelistice, anecdote, *povestiri cu sertare* sau discrete (intenţionate sau nu, este greu de spus) *mises-en-abîme*. Acestea toate se organizează, în memorial, pe coordonatele unui raport stabil parte – întreg, în virtutea unei unităţi care este, în acelaşi timp, a călătoriei şi a scriiturii. De aceea, de multe ori memorialul de călătorie îşi poate asociao vocaţie etică, spiritul combativ al paşoptiştilor revoluţionari sau măcar ideile lor siciale şi politice, poate avea, programatic sau nu, şi o funcţie de echilibrare a relaţiei *centru* (Parisul, de exemplu, sau întreg Occidentul civilizat) – *periferie* a Europei. În acest sens, se cuvine amintit faptul că scriitorii români ai epocii se considerau *înlăuntrul* şi egalii Europei civilizate şi, din acest punct de vedere, scriitura de călătorie se transformă în mărturia de sine a unui scriitor angajat care, cu toată superficialitatea lui Alecsandri, de pildă, traduce, prin dezinvoltura cu care se mişca în lumea occidentală, starea de spirit a întregii generaţii şi chiar a epocii.

Din punct de vedere naratologic, scriitura de călătorie pune în scenă un narator problematic, a cărui funcţie principală, accea de a nara, trebuie să se bizuie pe o cultură serioasă şi pe o maximă disponobilitate în faţa noutăţilor, narator care se referă destul de rar la sine, în mod direct, de cele mai multe ori oblic, prin comentarii, indici ai subiectivităţii sale, galeria de personaje, judecăţile emise şi, în ansamblu, valoriuarea spaţiului pe care îl descrie. Pe de altă parte, în calitate de „ personaj care se confundă cu scriptorul" [13], naratorul apropie memorialul de călătorie de jurnalul intim.

BDD-A5430 © 2006 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:20 UTC)

În ceea ce-l priveşte pe autor, acestuia i se permit o serie de abateri de la regulile care girează scriitura intimă, jurnalul intim, şi-şi poate gândi şi organiua memorialul, din capul locului, în cederea publicării. Poate, de aceea, să opteze, pentru un scenariu al relatării cu mai multe componente pe care le poate armoniza după plac, pentru fapte şi oameni consideraţi interesanţi, pentru o spaţio – temporalitate anume sau pentru mai multe, neuitând să păstreze coerenţa de ansamblu a scriiturii şi fiind mereu consecvent în privinţa manierei de redactare. Aceasta chiar dacă "redactează când poate, nepresat de timp, după note luate în timpul călătoriei", "de regulă redactează cât mai târziu, neţinând să sincronizeze *istoria* cu *naraţiunea*"[14].

Între mirajul reprezentat de Occident şi resimţit de scriitori ai perioadei paşoptiste precum Asachi, Codru Drăguşanu, Cipariu, Bariţiu, Filimon, Kogălniceanu, Bălcescu, şi încercările de recuperare şi de reabilitare estetică a Orientului, Prin scrierile lui Heliade Rădulescu, Ghica sau Bolintineanu [15], Alecsandri dovedeşte, în **Călătorie în Africa,** dezinvoltura proprie paşoptiştilor în contactele cu Occidentul şi o atitudine pe deplin europocentristă în raport cu spaţiul nord – african. Subordonată antinomiei civilizaţie *versus* barbarie, aceasta din urmă devine, în memorialul lui Alecsandri, un „acolo" prezentat ca o „versiune dergradată până la grotesc şi caricatural" a europeanului „aici"[16]. În ipostaza călătorului cultivat, amator de senzaţional, după gustul romantic, dar nu în exces, cu ceva spirit de aventură şi preferând experimentării necunoscutului confortul, Alecsandri se dovedeşte, totuşi, un bun şi corect observator, pentru care superstiţia (şi modelul literar) Orientului romantic produce, la nivelul textului, un nivel superficial şi un registru stilistic ce traduc – şi produc –imaginea unui călător tipic, pentru epocă, trebuie contrabalansată de un nivel de profunzime, în care observaţia de substanţă se combină cu registrul realist şi cu imaginea unui călător atent, implicat intelectual şi moral. O altă faţetă a perspectivei antropocentrice se dezvăluie astfel, graţie parodiei care pune ostentativ în raport pe călătorul superficial, amator de senzaţional şi de pitoresc, şi conştient cu orgoliu de superioritatea sa şi a rasei sale – englezul Angel, cu memorialistul care recuză adeseori, în pofida notaţiilor amuzante, a umorului şi a anecdoticii, această postură. De altfel, tehnica contrapunctică ce organizează ansamblul memorialului corelează nu numai operaţiunea de discreditare a călătorului superficial şi a prejudecăţilor sale, cu ipostaza observatorului atent şi ataşat celor văzute, cât şi referentul concret, real celui livresc, şi literatura metaliteraturii. Într-adevăr, „unul dintre voiajorii noştri de cea mai pură coloratură romantică", unul dintre cei care „suferă prea puţin de inhibiţiile scopurilor, planurilor, proiectelor, misiunilor" [17], Alecsandri se dovedeşte, totuşi, în ipostată de memorialist, apt să construiască un narator şi un text care să oblige cititorul la a înregistra numeroasele aspecte şi componente ale scriiturii sale.

În contextul **Călătoriei în Africa** "călătoria, ca expediţie prin cuvinte şi culturi străine, merită studiată pentru autorităţile livreşti şi culturale garantate de călător, pentru rescrierile spaţiului şi ale culturii Celuilalt, (…)" [18]. Observarea Celuilalt – european occidental, precum englezul Angel, sau evreu trăitor în Nordul Africii, arab sau spaniol certat cu justiţia, se corelează cu fiziologia, specie bine reprezentată în literatura secolului al XIX-lea pentru dubla ei orientare. Pe de o parte, fiziologia „operează consensual", iar pe de alta, „tăietura în cunoscut particularizează, deformează, insolitează" şi face posibile „îngroşarea caricaturală", anecdotica şi interferenţa „distanţării ironice" cu seriozitatea

BDD-A5430 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:20 UTC)

descrierii şi a aprecierilorde substanţă [18]. Dincolo de ironizarea proverbialei rigidităţi a englezilor, a obişnuinţei dialogului sărac în nuanţe şi extrem de politicos, precum şi a unei mostre (involuntare?) de umor englezesc, imaginea evreului şi a evreicei, în contrast, dau naştere unui dialog al stereotipurilor în perceperea Celuilalt şi a tipurilor de scriitură [19]. Iată două fragmente reprezentative: „Atunci văzui chiar lângă mine, ieşind din mare, capul cu care mă ciocnisem şi care era dreapta proprietate a unui tânăr englez.

Ne uitarăm unul la altul cu multă mirare şi puţină mânie şi, închinându-ne apoi ca într-un salon, legarăm o convorbire foarte interesantă între noi:

--Frumos carambol amfăcut împeună ! Oceanul a slujit de biliard şi capetele noastre de bile.

--O ! *ies* !

--Te-am lovit tare ?

--O ! *ies.*

--Îmi pare foarte rău. Te-ai cufundat adânc ?

--O ! *ies,* p\n[ ]n fund.

--Ca şi mine; şi ai înghiţit ceva apă sărată ?

--O ! *ies,* ca vreo două litre.

--Şi eu nu mai puţin. Eşti englez, domnule ?

--O ! *ies*; dar d-ta ?

--Român !

--De la Roma ?

--Ba de la Moldova.

--*Hau* !" [20]. Şi iată, doldora de stereotipuri, imaginea evreului: „Evreul din Tanger, precum şi acel din toate oralele Africei, este fiinţa cea mai îngrijită din lume; pentru el chiar umbra unei paseri trecătoare este un motiv de spaimă ! El nu grăieşte, ci şopteşte, nu râde, ci zâmbeşte, nu calcă ci lunecă pe pământ, căci nu are curagiul fiinţei sale; vecinic prigonit, vecinic umilit, el îşi răzbună însă prinviclenie, speculând lenea apărătorilor săi şi parvenind încet, încet a monopoliza tot comerţul oraşelor". În ceea ce-i priveşte pe arabi, procedeul contrapunctic orchestrează şi de această dată desfăşurarea memorialului, întrucât admiraţia pentru jocul bărbătesc ce imită o luptă, sau pentru oameni ca şeicul Hagi-Ab-el-Rahman-Lahlo, posesorul minunatului armăsar El Rbâa, păstrător al ritualurilor stricte de primire a străinilor şi poet, este contrabalansată de un şir de „varietăţi de imagerie animalieră", „ agresivă şi primitivă" [21]. Iată, spre exemplificare, trei fragmente : „Nimic mai curios, mai interesant, mai bărbătesc decât acest joc războinic. Nimic mai pitoresc decât alergarea cailor înspumaţi. Fâlfâirea burnuselor în văzduh, lucirea armelor în focul soarelui. Nimic mai sălbatic, mai înfiorător decât răcnetele luptătorilor, scrâşnirea dinţilor şi încruntarea ochilor în acel amestec de oameni îndrăzneţi şi de falnici armăsari !"; şi din nou, europocentrismul – „Abia am reuşit a ne cruci picioarele, aşezându-ne pe covor, şi îndată cortul se umple de arabii cei mai însămnaţi din acest gum. Ei ne privesc pe noi cu demnitate, noi pe dânşii cu admirare; căci unii au figuri foarte expresive şi ochi de vulturi"; şi iată, în fine, imaginea lui Hagi-Ahmet-el-Hedat : „Smolit, sbârcit şi gârbovit, el se bucură de o asemănare perfectă cu lăieşii din Moldova ; iar când grăieşteîn limba lui, el imitează la perfecţie lătratul unui şacal".

BDD-A5430 © 2006 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:20 UTC)

Elementele de metatext se corelează, în cazul de față, „eforturilor prozatorului de a-şi autentifica ficțiunea" [22], pe gustul publicului de atunci şi de acum. Ca urmare, cele două rudimente de nuvelă sentimentală şi melodramatică se raportează parodic una la cealaltă : **Muntele de foc** primeşte replica umoristică şi parodică a fragmentului intitulat **Cel întâi pas în lume**.Naratorii diverşi se regăsesc, puşi în criză, laolaltă cu modelul narativ *conte à tiroirs*, într-o secvență în care memorialistul, Angel şi viceconsulul Reade încearcă să povestească, simultan, câte o istorie. Nici una dintre ele nu se încheagă textual, datorită alternanței replicilor şi vinului băut în exces. Instanța nou – creată, a „autonaratorului", reuneşte funcțiile naratoriale cu dimensiunea autobiografică şi cu deschiderile multiple ale memorialului către raportul dinamic cu celălalt.

Note

1. Papadima, L, *Literatură şi comunicare. Relația autor-cititor în proza paşoptistă şi postpaşoptistă,* Polirom, 1999, p.119-120
2. Ibidem
3. Ferréol, G., Jucquois, G. (coord.), *Dicționarul alterității şi al relațiilor interculturale,* Polirom, 2005, p.99-100
4. Apud *Dicționarul alterității şi al relațiilor interculturale,* Polirom, 2005, p.100
5. Pageauix, D.-H., *Literatura generală şi comparată,* Polirom, 2000, p.91
6. Apud *Dicționarul alterității şi al relațiilor interculturale,* Polirom, 2005, p.100
7. Pageauix, D.-H., *Literatura generală şi comparată,* Polirom, 2000, p.50
8. Papadima, L., op.cit., p.121
9. Simion, E., *Ficțiunea jurnalului intim,*vol.III, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000,p.45-47
10. Faifer, F., *Semnele lui Hermes,* Minerva, Bucureşti, 1993, p.9
11. Papadima, L., op.cit., p.120
12. Pageauix, D.-H., op.cit., p.51
13. Simion, E., op.cit., p.42
14. Ibidem
15. Zaciu, M.., *Ordinea şi aventura,* Dacia, Cluj-Napoca, 1973, p.130
16. Papadima, L., op.cit., p.129
17. Ibidem
18. Idem p.123
19. Pageauix, D.-H., op.cit, p.85-88
20. Toate citatele au fost selectate din Vasile Alecsandri, *Proză*, Cartea Românească, 1983
21. Papadima, L., op.cit., p.129
22. Mănucă, D., *Lectură şi interpretare,* Minerva, Bucureşti, 1988, p.128

Bibliografie

Alecsandri, V., *Proză*, Cartea Românească, 1983
Faifer, F., *Semnele lui Hermes,* Minerva, Bucureşti, 1993
Ferréol, G., Jucquois, G. (coord.), *Dicționarul alterității şi al relațiilor interculturale,* Polirom, 2005
Mănucă, D., *Lectură şi interpretare,* Minerva, Bucureşti, 1988
Pageauix, D.-H., *Literatura generală şi comparată,* Polirom, 2000
Papadima, L, *Literatură şi comunicare. Relația autor-cititor în proza paşoptistă şi postpaşoptistă,* Polirom, 1999
Simion, E., *Ficțiunea jurnalului intim,*vol.III, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000
Zaciu, M.., *Ordinea şi aventura,* Dacia, Cluj-Napoca, 1973

BDD-A5430 © 2006 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:20 UTC)